

Soleiman pour Hashemi, Michaela

Ke vztahům jedné slovanské pohádky

Новая русистика. 2010, vol. 3, iss. 2, pp. [73]-76

ISSN 1803-4950 (print); ISSN 2336-4564 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/116140>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Ke vztahům jedné slovanské pohádky

V následujícím příspěvku se zabývám jednou slovanskou pohádkou, chci poukázat na její typologické vazby a nová autorská zpracování, která přesahují národní hranice, pokusím se i o určitá zobecnění.

Pohádka, která se stala předmětem mého zájmu, byla do českého překladu uvedena pod názvem Vápenička (bulharsky *Ot var momice*).¹ Její základní syžet se jeví jako známý: téma neplodných rodičů a jejich kouzelné dcerky, která se po překonání protivenství provdá za panovníkova syna. V bulharské pohádce jde o chudé rodiče, kteří si dcerku vyrobí z vápna. Dívka je krásná a čeká ji neobvyklý osud: vezme si sice syna carova, ale může s ním začít mluvit až poté, co ji pojmenuje jejím pravým jménem, a to se nakonec podaří: roli přitom hrají kouzelné předměty (dle Proppa prostředky),² konkrétně vlasy Vápeničky, která za jejich pomoci vykoná jakoukoli práci a dokáže napojit i carevičovo vojsko. Ponechám nyní stranou význam některých uvedených výrazných motivů, mám na mysli vlasy, vyšívací rám, pec (pečení chleba), které mají v literatuře tradičně výrazný symbolický, a zpravidla erotický podtext, i symbol mlčení, a pokusím se sledovat daný pohádkový syžet z hlediska jeho typologických variant.

Vydeme-li nejprve z Proppovy teorie, konstatujeme, že zmíněný syžet dle jeho typologie jednoznačně patří do tzv. kouzelné pohádky (splňuje mnohé z jejích 31 rysů), ale to nám pro další úvahy o jejích paralelách příliš nepomůže. Proppova teorie je pro nás pochopitelně příliš obecná, konečně jako pro všechny, kteří se zabývají interpretací dílčího jednotlivého materiálu.

Z Proppovy teorie nás může pro sledovaný cíl zkoumání inspirovat jeho text, v němž je uvedeno, že v mnohých pohádkových syžetech se objevuje téma „vyro-

¹ Frolec 1970:109–113.

² Propp 1970 (český překlad) např. 228.

bení dítěte resp. člověka“, které má svou analogii v nejstarších mýtech i tzv. posvátných knihách včetně bible.³ Kupodivu u Proppa v dané souvislosti materiálu, dostatečně konkretizovaného, nenajdeme vápno ani kámen (bulharské realitě odpovídající), kam bychom mohli typologicky z tohoto hlediska náš syžet zařadit.

Těž kupodivu – podobný syžet ani jakýkoli jeho variant (resp. určující motivy z hlediska struktury syžetu) jsem nenašla ani v pracích V. Tilleho o folklorní české pohádce (pod jedním z dominantních témat - konkrétně „neplodná žena“ nacházíme syžet naprosto jiný), ani u J. Polívky ve Slovanských pohádkách, ba ani v práci J. Polívky a J. Bolteho Anmerkungen zu den Kinder-u.Hausmaerchen der Brueder Grimm (zabývající se paralelami pohádkových syžetů bratří Grimmů). Rozhodla jsem se tedy hledat v autorských i folklorních pohádkách různých národů: překvapivě však ani nabízející se základní linie, kam jsem zařadila Perraultovy Pohádky mé matky Husy (poprvé 1697), Andersenovy pohádky (poprvé 1835), a pro jistotu provedla i ověření v úplném vydání pohádek bratří Grimmů (1812–1815), mi podobný syžet nenabídla. Pokusila jsem se poté zorientovat ve zpracování šesti dalších národních pohádkových souborů: ze slovanských především polských (česky 1966), ruských (1973), chorvatských (1998), Bosny a Hercegoviny (2006), nadto maďarských (1966) a baltských (1964).⁴ Nakonec jsem našla pouze dva syžety podobné pohádce Vápenička, a to v upravené autorské pohádce Karla Jaromíra Erbena (1811–1870) nazvané Sněhurka a ve folklorní pohádce chorvátské. Hledala jsem též v Erbenově prameni (Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských, poprvé posmrtně 1890), kde byl u Sněhurky uveden podtitul „Z Veliké Rusi“. V tomto původním vydání je konečně východoslovanský (ruský) původ látky patrný už v lexémech a reáliích (např. oči jako „nezabudky“, tanec „chorovod“).

Srovnáme-li tuto Erbenovu Sněhurku⁵ s bulharskou Vápeničkou, typově shodné jsou pouze motivem neplodných rodičů a krásného bílého děvčátka, které si vyrobili, rozdílný je materiál, tedy sníh, a hlavně Erbenův závěr - děvčátko se jim ve 13 letech rozplynulo v obláček, když přeskakovalo oheň.⁶ Erbenovo mytologické uchopení syžetu je přitom zjevné: dovolím si jej v duchu jeho přístupu (mytologické školy) naznačit v tom smyslu, že rodiče překročili svůj úděl od Boha jim daný, jejich štěstí je dočasné, o to tragičtější je ztráta dcerky, za vinu, která vlastně ani vinou není, jen překročením hranic lidem vymezených, přichází neúměrný trest.

³ Propp 1970 (český překlad):228–232.

⁴ Šlo přitom – s výjimkou chorvatských pohádek – o autorská novodobá zpracování, z hlediska vztahu k folklornímu materiálu pochopitelně více či méně výběrová (výjimkou z hlediska úsilí o úplnost daného folklorního materiálu je opět zpracování chorvátské).

⁵ Podotýkám, že nejde o pohádku Scheewittchen bratří Grimmů (Bolte-Polívka 1913:450–463), u Erbena jí odpovídá pohádka o Sněžence a sedmi trpasličích.

⁶ Erben 1976:123–125.

Ke vztahům jedné slovanské pohádky

Budeme-li sledovat chorvatskou pohádku *Bus ruzmarina*,⁷ která se mi jeví jako nejbližší slovanský variant uvedeného základního syžetu, nacházíme v porovnání s bulharskou pohádkou mnohé shody. Projevují se nejen v určujícím motivu neplodnosti rodičů a nadpřirozeném zrození dítěte (zde z keře rozmarýnu, což má analogii v tzv. květinových světových pohádkových syžetech) a kráse „bílé“ dcery, ale i ve šťastném konci – dívka se nakonec vdává a povolává k sobě do bohatého domu své rodiče (stejně jako *Vápenička*).

V této souvislosti na konkrétním materiálu formulujeme opět již známý obecný závěr, že lidové prostředí obecně tihne ke šťastným závěrům, a to i v případě nepřirozeného zrození dítěte, k pojetí odpovídajícímu logice přirozeného života, zatímco autorská zpracování tzv. mytologické školy při svém projektování lidského zášahu do předem určených osudů tihnou k závěrům tragickým.

Poslední moment, který nás nyní v dané souvislosti zajímá, je zobecnění týkající se autorských postupů při zpracování folklorních pohádkových látek a jejich konkretizace. Jak známo, ve vztahu k lidové pohádce jde v novodobých autorských přístupech zpravidla o idealizující úpravy reálného i kouzelného světa, odstraňování morbidních, naturalistických a sexuálních motivů, které do světa dítěte nepatří. V českém prostředí zahájila tuto cestu Božena Němcová (+ 1862), i když v jejích pohádkách určité původní naturalistické prvky zůstaly.⁸ Ve 20. století obecně přibývá v autorských pohádkách vrstva humoru, případně propracování syžetu za pomoci jak dynamizujících prvků, tak i lyrizace.⁹

Obojí zmíněné je typické pro úpravy národních pohádek českou současnou autorkou Zuzanou Novákovou (nar. 1943), v jejíchž textech jsem našla právě i *Vápeničku*.¹⁰ Autorčino dílo (celkem asi 50 knih většinou určených dětskému čtenáři) lze celkově označit jako tvorbu životní harmonie, charakteristickou hudebností a obrazným viděním. Uvedené platí dvojnásob pro pohádku o *Vápeničce*,¹¹ zvláště když ji srovnáme s její bulharskou folklorní předlohou *Ot var momice*.

V lidové bulharské pohádce si totiž carův syn bere postupně tři ženy (a není přitom chápán jako záporný hrdina). *Vápenička* je němá, není proto správná žena, car ji zavrhne stejně jako další dvě ženy, které pokládá pod vlivem toho, jak se marně snaží napodobit *Vápeniččina* kouzla, za pomatené. V závěru se k *Vápeničce*

⁷ Marks (ed.) 1998:35–37.

⁸ Např. v úpravě velmi známého syžetu o *Popelce* (1850). – Srov. též Černoušek 1990:187 (2. kap.: *Popelka – příběh o sourozenecké rivalitě*).

⁹ Srov. též např. studii M. Germuškové 2005:např. 120 (v souvislosti s pohádkami P. Dobšínského).

¹⁰ In *Čarodějná kniha* Nováková 1983:143–155.

¹¹ *Čarodějná kniha* obsahuje celkem 21 textů, které jsou vesměs typem tzv. pohádky kouzelné, zpravidla převyprávěním folklorní tvorby evropských národů, přičemž nejpočetněji jsou zastoupeny právě pohádky bulharské.

vrací, protože ta konečně promluví (poté, co se car konečně dozví její jméno, a osloví ji).

Ve zpracování Zuzany Novákové miluje princ pouze Vápeničku, další dvě nabízené nevěsty odmítá. Nováková tedy původní syžet upravila (nemluvě o prohloubené psychologičnosti) především v duchu ideálu čisté, osudové lásky, jediné na celý život. Nováková navíc mj. propracovala motiv vlasů (Vápenička dokáže zvládnout všechny určené úkoly pomocí ustřižených vlasů a cop jí vždy zase přiroste, zatímco princovým vznešeným nápadnicím zůstanou vlasy ostříhané). Vápenička Zuzany Novákové splňuje taktéž základní kritérium tzv. kouzelné pohádky včetně znaku dějovosti a tzv. dobrého hrdiny. Vápenička se narodila v důsledku dobrého kouzla, umí čarovat (šije bez námahy, stejně tak peče chléb za pomoci svých vlasů). Lásku prince však získá svou dobrotou a krásou.

Takové srovnání – stejného variantu pohádky folklorní a autorské - nás vede k závěrečnému zobecnění nejen o typu novodobých autorských postupů, ale i k závěru, že autorská specifika (v případě Zuzany Novákové především ideální a stylově lyrizované pojetí zobrazovaného vztahu) právě v komparacích uvedeného druhu vynikají, a jsou zřetelnější.

Použitá literatura:

Bolte, J. – Polívka, G., Anmerkungen zu den Kinder-u.Hausmärchen der Brüder Grimm (Leipzig), 1913.

Černoušek, M., Děti a svět pohádek, 1990.

Germušková, M., Mobilita v rozprávkovom žánri, s. 118–129. In Pavera, L. a kol., Žánrové metamorfózy v stredoevropském kontextu, sv. II (Stabilita a labilita žánrů), (Opava) 2005.

Erben, K. J., Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských, 1890.

Erben, K. J., Pohádky, 1976 (novodob. vydání).

Frolec, V., Bulharské lidové pohádky, 1970.

Horálek, K., Slovanské pohádky, 1964.

Marks, L. (ed.), Hrvatske narodne pripovijetke (Riječ), 1998.

Nováková, Z., Čarodějná kniha, 1983 (1. vyd.).

Propp, V. J., Morfologija skazki, 1928 (česky 1970; naposl. 2008).

Tille, V., Soupis českých pohádek, 1929, 1934, 1937.